

ÚVOD

Tempo našeho světa se zvýšilo: žijeme rychle, žijeme čím dál rychleji. Fyzikální čas, jímž měříme události a dějiny, zůstává tentýž. Nicméně tentýž objektivní čas (*chrónos*) máme tendenci vnímat jako rychleji plynoucí. Jedním z důvodů vnímání tohoto urychlení plynutí času je míra změn, které nastávají v celkem libovolném časovém úseku, jenž náleží k tomu, co označujeme jako současnost. Ve stejném časovém úseku dochází v naší současnosti k více změnám, než tomu bylo kdy v minulosti. Navíc frekvence těchto změn narostla. Celková míra změn tak dosáhla docela odlišné úrovně, než tomu bylo kdykoli v minulosti. Zvětšil se také rozsah a povaha, dosah i dopad změn. Ovlivňují naši přítomnost daleko více, než ovlivňovaly přítomnost našich předků. Zatímco dříve změny přicházely v pomalejších intervalech a měly primárně lokální dopad, k jejich nadregionálnímu dopadu bylo zpravidla zapotřebí více času, v dnešní vědomostní společnosti mají změny nejen díky informačním a komunikačním technologiím prakticky okamžitý účinek, který ze své povahy není vůbec regionální, ale univerzální. Disponování informacemi má současně prakticky všude na Zemi významné následky. Informace a vědění představují novou produktivní sílu. Je třeba dodat, že tento globální účinek informace je změnou primárněgnoseologickou, změnou

na úrovni poznání, k ontologické změně nestačí informační ekonomika, ale přístup k nástrojům, zpravidla technologiím, které tuto ontologickou změnu budou schopny realizovat. Změnilo se vnímání času i prostoru. Zkrátily se vzdálenosti, zrychlil se pohyb, pohyb lidí, produktů i informací. Změny se staly daleko častějšími, rozsáhlejšími a rychlejšími. Rychlost se stala synonymem dneška. Rychlost jako jednu z elementárních charakteristik současnosti spíše bezděčně vnímáme, než bychom ji stačili reflektovat.

Krom celkového zrychlení života i změn se navíc smršťují časové rámce dění a jednání. Plynutí času ve značné míře přestalo být vnímáno jako kontinuální proces. Namísto kontinua času, pomyslné časové přímky, nastupuje epizodičnost dění. Kontinuální plynutí času, a tím i celá kontextualita kontinua, je nahrazena soubory epizod, „malými příběhy“, které jsou malé pro svoji epizodičnost, nesouvislost a nekonekventnost, které se ovšem právě pro onu nesouvislost mohou jevit jako „veliké“.

Je to obrovský rozvoj vědy a techniky, co umožňuje rychlé a rozsáhlé změny. Zcela to odpovídá projektu moderny a její všeobecné víře v pokrok, mnohdy víře v neomezený pokrok, víře v neustálý růst a v neustávající rozvoj. Toto základní přesvědčení moderny, jež se z velké části stalo i vírou naší přítomnosti a jež jsme podědili po předchozích generacích, se stává morálním imperativem pro nastolování změn umožněných vědecko-technickým rozvojem. Tato víra moderny a její realizační nástroje vědecko-technického pokroku urychlují veškeré dění naší dějinné přítomnosti. Sice neexistuje žádná vnitřní nutnost neustálého technického pokroku, na druhé straně to jsou právě přírodní vědy, které jsou jednoznačně kumulativní a směrované (a podle některých to jsou právě jen přírodní vědy, co vykazuje směřování a kumulativnost), a tudíž předurčené ke kontinuálnímu celkovému růstu a pokroku. Kumulativnost poznání vyžaduje reflexi tohoto kumulování. Vědecké poznávání přírody se neděje v kruhu, nevracíme se periodicky do původního stádia nevědomosti, ale lineárně, směrovaně, kde cílem není nějaká idea či ideologie, ale poznání kvůli poznání samému. Vědecké poznávání přírody nepodléhá lidským rozmarům, je věcí svobodného úsilí a rozvoje; jeho výsledky může uplatnit a použít kdokoli a jakkoli, stejně jako si tyto výsledky

nemůže přivlastnit jedinec, stát ani diktátor. Technika a technologie vlastně jen realizují možnosti plynoucí z této informační a vědomostní kumulace získané přírodní vědou. Zastavení neustálého pokroku by bylo možné jen v důsledku zavržení přírodní vědy všemi stávajícími společnostmi. Zcela jiná je ovšem otázka nekontrolovaného šíření technologií, zejména pak technologií s výrazným dopadem na život člověka, což je zcela zásadním způsobem bioetická otázka.

Rozsáhlé, intenzivní a rychle přicházející změny se týkají všech oblastí života. Zcela specificky se dotýkají společnosti tam, kde se objevuje zdraví a život a jejich antipody: nemoc a smrt. Současná medicína je nesporně oblastí, kde se setkává nejen věda a technologie s postosvícenskou vírou v neomezený pokrok, ale kde se navíc vědecko-technický rozvoj potkává s všelidskou touhou po hodnotách velmi vysokého ranku, po hodnotách života, života ve zdraví, života v tělesné i duševní pohodě – a po restaurování těchto hodnot v těch situacích, kde jsou tyto vysoké hodnoty jakkoli narušeny či dokonce ohroženy. Je to právě současná medicína, kdo má s plným využitím vědeckých poznatků a technologického rozvoje zprostředkovat to, po čem všichni touží, totiž zdraví. Zároveň má maximálně eliminovat nemoci i nemocnost (morbidity) – anebo, pokud se objeví, tyto negativní jevy zvané choroby technologickou cestou transformovat ve zdraví. Zřejmě není v současné společnosti jiná entity, s níž by byla spojena tak velká očekávání, jako je právě medicína. Její ohromný rozvoj zcela zapadá do právě nastíněného schématu. Rychlost jejího rozvoje je obrovská a průběžně se zvyšuje. V několika posledních desetiletích medicína stihla vývoj, který předtím nedokázala zvládnout za celá tisíciletí. Tato skutečnost se může zdát být ve světě permanentních a intenzivních změn triviální. Nicméně jsme schopni ji spíše bezděčně registrovat než si ji v plné míře uvědomovat a přemýšlet, co tato naprosto ojedinělá transformace medicíny vlastně znamená. Jsme daleko toho, že bychom domysleli důsledky této zásadní změny, k níž v pokročilé moderně – nebo, jak někteří říkají, v postmoderně – došlo v medicíně. Včetně toho, že se medicína sama stala významným nebezpečím pro zdraví, že jsme zmedicinalizovali život.

V žádné oblasti poznání, snad s výjimkou atomové fyziky, není v naší epoše ambivalence moderny tak zřejmá jako v oblasti biome-

dicínského výzkumu. Ten v rámci osvícenského humanismu odpovídá úsilí o pokrok, autonomii a emancipaci člověka. Osvícenský humanismus také zahrnuje fragmentarizaci, funkcionalizaci, zvěčnění a zpředmětnění člověka – tak, jak jsou tyto imanentní tendence vlastní novověké vědě. Moderna požaduje svobodu a důstojnost, kterou ovšem v důsledku hluboké skepse člověku později odebírá. Zvěčnění, instrumentalizace a odosobnění člověka příznačné pro pozdní fázi moderny – postmoderna je jen jednou z fází moderny – se málokde projevuje tak intenzivně jako právě v současné medicíně, a to i přes všechnu snahu (a rétoriku) tzv. personalizované medicíny.

Není to jen enormní urychlení pokroku vědeckého poznání, co modernu radikalizovalo, ale i určitá ztráta smyslu pro sounáležitost a sociální soudržnost, která byla pevným základem původní osvícenské představy světa založené na racionalitě, svobodě, rovnosti a sociální soudržnosti (*fraternité*). Jednotná antropologie osvícenství vycházející z právě zmíněné představy byla nahrazena celými paletami pluralistických pojetí člověka. Daleko spíše než jednotný konsenzuální obraz člověka se dnes jedná o antropologický kaleidoskop, v němž se obrazy člověka průběžně a libovolně mění, podobně jako v kaleidoskopickém kukátku: synchronně i diachronně. Takže je na jednotlivci, kterou z aktuálních poloh onoho antropologického kaleidoskopu chce zrovna realizovat. Pokud je pro naši současnost příznačná absence identity, absence přesně vymezené identity, pak se současné osobnosti nabízí široká škála plasticity; možností je tím více, čím neurčitěji je identita definována. Tu je člověk chápán jako technokrat a titán moci – ještě nikdy v dějinách člověk neměl tolik moci nad sebou, nad životem, nad přírodou, nad světem. Tu je experimentujícím hledačem štěstí či nespokojeným navrhovatelem technologií (*homo faber*), determinujícím automatem a designerem sebe sama, tu je revoltujícím odmítačem technologií usilujícím o novou svobodu a autenticitu. Navíc každý další design se může stávat samostatnou a svébytnou epizodou. Sice máme evidenci o tom, kolikrát se zvýšil hrubý národní produkt za posledních sto let, nemáme ale evidenci, že by se stejně zvýšil koeficient štěstí, pohody a zdařilého života, tedy nejen ekonomicky měřitelná prosperita (*welfare*).

Důstojnost, která je hermeneutickým klíčem osvícenského pojetí člověka a která je na úrovni vysoké abstrakce nosným základem klíčových konceptů, jakým je například koncept lidských práv, se postupně stává nejasným a vyprázdněným pojmem, který označuje docela odlišné, ba protikladné situace – a nic na tom nemění skutečnost, že se tohoto konceptu při různých příležitostech s určitou nevyslovanou sémantickou samozřejmostí dovoláváme. Lze to doložit na příkladu usmrcení pacienta na jeho přání lékařem: proponenti i oponenti se zde dovolávají důstojnosti, aby jí zdůvodnili svoje naprosto odlišná, zcela protichůdná stanoviska.

Autonomie, jeden z elementárních pojmů osvícenské antropologie, dostává docela nový význam, který je jejímu původnímu významu docela cizí. V osvícenské filosofii autonomie znamenala schopnost na základě vlastního poznání jednat v souladu s mravním zákonem nebo dokonce schopnost racionálního ustavení zákonodárství samého (I. Kant), nově se stává obecným právem prosadit svoje vlastní přání. Tento posun se intenzivním způsobem projevuje v bioetice: respekt vůči každému člověku, i slabému či zranitelnému, jako osobě s nezadatelnou důstojností je nahrazen respektem k zájmům a preferencím jednotlivce. A kdo není schopen svoje preference artikulovat a svůj zájem hájit, ten jako by nebyl (případně musíme nějakým mechanismem stanovit někoho dalšího, kdo bude jeho zájem za něco zastávat). Morální komunita tedy nevychází bezprostředně z uznání práv každého člověka, ale mění se v komunitu zastánců prezentovaných individuálních zájmů. Jedním z vedlejších účinků transformace morální komunity je ztráta solidarity. Platí pouze autonomie jako schopnost artikulovat a hájit svoje zájmy. Když se k tomu přidá zdraví coby jedna z nejdůležitějších hodnot a když se zdraví stane cílem, jehož má být dosahováno – jedno, zda zdraví znamená prodloužení přežívání o jeden týden nebo vyléčení dosud nevyléčitelných nemocí –, stane se zdraví něčím, proti čemu lze obtížně argumentovat. Takový cíl je pak více než dost dobrý na to, aby byl dosažen a případné pochybovačné hlasy musely umlknout. Pokud je tedy cílem zdraví a vyvinutí terapií pro neléčitelné choroby, pak na takový úkol není žádné množství peněz dost velké a žádná výzkumná instituce dost mohut-

ná. Ale nejde jen o zdraví v kontextu nevyлéčitelnosti. Jde i o vývoj diagnostických a terapeutických postupů v běžné klinické praxi napříč všemi medicínskými obory – a to bez titánství či mesianismu.

Sledovat v plné šíři rozvoj medicíny se stalo velice obtížným. Specializace a superspecializace, stejně jako s ní ruku v ruce jdoucí (nejen epistemická) fragmentarizace, je doprovodným fenoménem biomedicíny i s ní souvisejících biotechnologií. Ti největší odborníci, kteří jsou zároveň čím dál úžeji zaměřenými specialisty, mohou opravdu sledovat pouze svoji superspecializaci. Sledovat rozvoj medicíny jako celku dnes již nedokáží ani ti nejlepší – i oni stačí sledovat do hloubky pouze svoji čím dál užší odbornost. Připočteme-li k této fragmentarizaci faktor rychlých a rozsáhlých změn, zjistíme, že věda společnosti mílovými kroky uniká. Totéž platí o vědách biomedicínských. Společnosti nezbyvá než být odkázána na medializované informace o vývoji a nových možnostech medicíny. Medializovanost zde představuje velkou výzvu pro všechna solidní masmédiá, o masmédiích pokleslého žurnalismu ani nemluvě. Pro běžného člověka zůstává dost obtížný úkol se v informacích o rozvoji (nejen biomedicínských) technologií zorientovat, správně pochopit věcnou podstatu a pak si utvářet svůj názor. Ani pro odborníky profesionálně se zabývající sociální či etickou reflexí těchto technologií není jednoduché se správně zorientovat – jednak v důsledku většinou složitě věcné podstaty dané technologie, jednak kvůli rychlosti, s níž se objevují technologie nové a nové, a také v důsledku určité limitace, kterou představují klasické nástroje, jež nám pro takovou reflexi zanechaly minulé generace.

Na tomto místě se dostáváme k etice. Etika – ne nepodobná dámě v rokokové sukni vydávající se pěšky za ujetým vlakem – naráží na pro ni neznámou krajinu. Tak by se obrazně dala popsat situace současné etiky tváří v tvář rozvoji biomedicíny. Tento obraz cestujícího z dávných časů, stojícího na perónu moderního nádraží, hledícího k horizontu, na němž se mu ztrácí superrychlý expres, kterým chtěl cestovat, a vydávajícího se způsobem, kterému rozumí, totiž pěšky, do vzdálených končin, kdy vzdálenost mezi ním a dopravním prostředkem neskutečným tempem narůstá, je obrazem marnosti etiky minulosti snažící se zachytit dění naší současnosti. Člověku je té

dámy v mohutné naporáděné rokokové sukni s velikým kloboukem, přivyklé cestovat kočářem s koňským spřežením, opouštějící moderní nádraží a marně se vydávající na cestu, líto. Ocitla se ve světě, v němž není doma a kterému nerozumí. Veškeré její vybavení je z jiné doby. Ta dáma je obrazem nenáležitosti, nepřiměřenosti, nevhodnosti, nepřipravenosti, přežitosti... i krásné nostalgie. Je obrazem etiky stabilního, neměnného a srozumitelného světa ve světě plném zásadních a dramatických proměn, a tím i veliké obtížnosti takovému světu rozumět. Ta dáma v rokokové sukni se také může rozčílit, až jí nazdobený klobouček nadskočí, a bude vykřikovat něco o tom, co že to je za pořádky, že věci přeci mají být takto a takto, že *takto* tomu vždycky bylo a že chce svůj kočár s koňským potahem, a přidá ponaučení ve stylu „o tempora, o mores“.

V této studii jsem se snažil hledat ještě jinou etiku než tu, kterou představuje ona dáma v rokokové (či dokonce barokní) sukni vydávající se za výtobytkem techniky, který jí uniknul a čím dál rychleji se jí vzdaluje. Kladl jsem si otázku ohledně jiné etiky než etiky minulosti, etiky přehledného a neměnného světa či etiky věčných pravd. Hledal jsem etiku, která bude přiměřená pro dnešní obrovský a rychlý rozvoj medicíny a technologií, které medicína používá (a které někdy používají medicínu). Přitom jsem měl na mysli odlišnou perspektivu budoucnosti než tu unikající. Zároveň jsem sledoval ještě jinou perspektivu než tu, kterou brilantně popsal ve svém *opus magnum* na konci sedmdesátých let minulého století (v době kulminující studené války) Hans Jonas, když zdůrazňoval kategorický imperativ ontologické odpovědnosti za život a za člověka: „Aby vůbec byla budoucnost!“ Podobným způsobem chápal bioetiku jako vědu o budoucnosti ještě o něco dříve Rensselaer Van Potter.

Při zabývání se budoucností jsem nesledoval tolik hledisko, *aby* vůbec budoucnost byla (situace světa se od studené války a možnosti totální nukleární války přece jen změnila), ale důraz jsem kladl na to, *jaká* budoucnost, *jaká* budoucnost aby vůbec byla. V přítomnosti se rozhoduje nejen o tom, že budoucnost bude (tedy pokud by skupina šílenců nebo jen jedinců naprosto posedlých mocí – a takových jedinců je více než dost – nezařídila, že by budoucnost nebyla), ale především o tom, *jaká* budoucnost bude. A o tom, *jaká* budoucnost

bude, nerozhodne až budoucnost sama, ale ti, kteří vzhledem k budoucnosti budou patřit k minulosti. Budoucnost není nějaká abstraktní fikce, která nastane za ten či onen počet časových jednotek. Budoucnost nenastane *de novo*, neobjeví se z ničeho, ale patří do určitého kontinua času z minulosti a přítomnosti – navzdory tomu, že z kontinuity plynutí času děláme soubory samostatných epizod. O minulosti platí, že je *factum*, již se stala, již byla učiněna, a na ní samé nic nezměníme, nic nově nerozhodneme. To, co je vzhledem k budoucnosti z hlediska přítomnosti krucióální, je právě možnost budoucnost v přítomnosti vytvářet; z hlediska možnosti rozhodování je budoucnost vytvářena z přítomnosti. Pokud jde o etiku, vycházel jsem přitom z předpokladu, že etika se týká veškerého lidského konání a jednání a všech fází časového kontinua (minulost – přítomnost – budoucnost), že tedy má vývoj provázet, nikoli pouze následovat, že má přicházet včas, ne opožděně. Pracoval jsem na modelu etiky, která má jinou roli než hasičský sbor, který je volán poté, co začalo hořet. Hledal jsem pro oblast biomedicíny etiku, která vývoj provází a je primárně zaměřená na budoucnost. Hledal jsem zárodky takovéto etiky směřované k budoucnosti v stávajících konceptech obecné bioetiky, abych v samém závěru představil skicu takovéto prospektivní bioetiky.

V tomto hledání mi společníky, partnery a kritiky byli mnozí. Nebýt některých impulzů, diskusí a událostí, které se staly v dosavadním běhu mého života, tato studie by nikdy nebyla vznikla. Na tomto místě děkuji všem, kteří mi vědomě, a někdy i nevědomě, pomohli v tom, že mi poskytl určitý podnět nebo že způsobili, že původní podnět vedl k přemýšlení o tom či onom problému nebo aspektu. Výčet jmen těch, kteří na této studii mají tím či oním způsobem zásluhu, by byl dlouhý a nebudu jím čtenáře unavovat. Sebe pak nebudu vystavovat vysoce pravděpodobnému riziku opomenutí některého z mnoha jmen.